

Syllabus pro předmět: Jazyk a nevědomí

Ukončení: kolokvium

Počet kreditů: ?

Vyučující: Mgr. Jan Krása

E-mail: honoh@email.cz

Základní informace o předmětu: Předmět bude vyučován jako jedna hodina přednášky a jedna hodina cvičení pro studenty magisterského cyklu oboru psychologie (i pro studenty blízkých oborů).

Cíl a obsah předmětu: Cílem tohoto předmětu je seznámit studenta s velkým tématem soudobé filosofie a humanitních věd – s problémem jazyka. Po seznámení studenta s tématem bude výklad veden otázkou: Jak může současný výzkum problematiky jazyka pomoci při zkoumání nevědomí? Důraz bude kladen na koncepce a teorie, které popisují, jak jazyk funguje a kterak jej lze analyzovat a diferencovat; tedy na teorie a terminologie vzešlé z psychologie, lingvistiky, literární vědy a antropologie. Dále bude důraz kladen na osvětlení faktu, kterak na nás jazyk vyvíjí, jakkoli nezjevně, svoji formativní moc – tedy kterak strukturuje naše vědomé vidění světa a naše pojetí skutečnosti. V posledku bude student teoreticky seznámen se soudobými ale i historickými projekty, kterak tuto formativní moc jazyka obejít anebo využít (ze soudobých projektů to budou rozličné „dekonstrukce“ (M. Foucault, J. Derrida, J. Lacan a psychoanalýza širě), z oněch historických to budou některé typy meditace, kabbalistická exegese apod.). Výklad – vedený směrem od konstrukce k „dekonstrukci“ – bude podáván s ohledem na doplnění si nejzákladnějších metodologických a epistemologických poznatků soudobé filosofie (především vzhledem k transformaci filosofických paradigmat – od paradigmatu vědomí k paradigmatu komunikace).

Podmínky pro absolvování předmětu: Podmínkou absolvování kurzu bude:

- zaprvé: obeznámenost s tématem jazyka v psychologii a blízkých oborech, nebo
- zadruhé: pravidelná návštěva přednášek a cvičení

a dále odevzdání seminární práce (v rozsahu minimálně 3 stran) na dohodnuté téma z okruhu problematiky tohoto kurzu.

Rozpis přednášených okruhů:

1. Úvod: seznámení se záměry tohoto kurzu; otázky, které před nás soudobý náhled problematiky jazyka klade. Oddělení "jazyka" psychologie od "jazyka" lingvistiky – především vymezení „jazyka“ lingvistiky jako užšího pojmu. Předběžné otevření otázky: co je to znak, význam, smysl, symbol a jak spolu souvisí? Otevření historie reflexe jazyka.
2. Stručná historie filosofie jazyka: Pragmatismus Ch. S. Pierce a G. H. Meada: „význam“ je stavěn do bezprostředního vztahu k lidským potřebám, zájmům, jednáním..., „veškeré myšlení je ve znacích“ a „znak“ pak žije jen v reálné komunikaci (jde o událost komunikace). Tím je jednoznačně stanoven primát komunity před individualitou a „transcendentalismus filosofie vědomí je popírán tvrzením a priori sociálně stykové povahy reality...“. Ontotvorná funkce jazyka v podání Ch. S. Pierce. Založení sebe-identifikace jáství komunikací a společností a primát „jazykové-sociální hry“ před sebe-vědomím hrajícího (G. H. Mead).
3. Stručná historie filosofie jazyka: M. M. Bachtin: „Žádný přírodní jev nemá ‚význam‘, významy mají pouze znaky,“ tudíž „vědomí se může realizovat a stát skutečným faktem, jen když se ztělesní v materiálu znaku.“ „Hledání referenta znaku nás nakonec odkazuje k nalezení určité abstraktní entity, která je pouhou „kulturní konvencí“.“ „Skutečnou realitou jazyka-řeči není abstraktní systém jazykových forem, ani izolovaná monologická výpověď, ani psychofyzilogický akt a jeho realizace, ale sociální událost řečového vzájemného působení, která se realizuje výpovědí a výpověďmi... Každá výpověď... je jen momentem nepřetržitého řečového styku“. Celek jazyka pojímá Bachtin jako vzájemně se prostupující subsystemy, což předznamenává Wittgensteinovo pojetí „jazykových her“. Bachtinova metafora *polyfonie* hlasů má také významné analogie při zkoumání vnitřní řeči (viz např. Hermansovo dialogické self a Hillmanovu personifikovanou duši).

4. Stručná historie filosofie jazyka: L. Wittgenstein: První období – zkoumal jazyk pouze skrze oznamovací věty (konstatování faktů): „Logickým obrazem skutečnosti je myšlenka... Smyslově vnímatelným vyjádřením myšlenky je věta-výrok“, ergo: „Věta-výrok je obrazem skutečnosti... je modelem skutečnosti tak, jak si ji myslíme.“ (viz soudobou diskursivní psychologii R. Harrého a G. Gilletta: „Jazyk má pro diskursivní psychologii význam ve dvou ohledech. Je médiem mnoha diskursivních aktivit, především těch jež nazýváme kognitivními. Ale jazyk slouží také jako základní model či analogie pro analýzu příhod, ve kterých jsou činy prováděny nelingvisticky – řekněme pomocí postojů a gest, výrazů tváře a podobně, čili pomocí jiných systémů znaků. Hlavní teze diskursivní psychologie říká, že příhody, v nichž psychologické fenomény povstávají užitím nelingvistických znaků, mohou být analyzovány jako kdyby byly jazykové.“) „Souhrn všech pravdivých výroků dokonale popisuje svět.“ „Hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa.“

2. období – pragmatizace a instrumentalizace původních konceptů: Jeho zájem se přesouvá od ryze logických výpovědí k výpovědím v přirozeném jazyce, jazyk má více funkcí nežli konstatování faktů v oznamovacích větách (dále k tomu pojetí performativních vět J. L. Austina). „Význam“ nějakého výrazu se nachází ve způsobu jeho užití, ergo: je nutné zkoumat kontext každé výpovědi, konkrétní situace. „Předmětem výzkumu se stává komplex vytvářený reálným používáním znaků, konvencemi/pravidly, socializací a tudíž také reálnými činnostmi. Tento komplex představuje *totalitu komunikativního* a je nazván *jazyková hra*... A priori, protofenomenon je jazyková hra – komunikace.“ „Mnohost jazykových významů vytváří mnohost gramatických prostorů [jazykových her]... Žijeme v zajetí *gramatických* prostorů, které jsou *de facto kulturními* prostory, a z jejich pole posuzujeme ostatní světy, tj. kultury.“ (Z toho vyplývá kritika etnocentrismu, které se chopil P. Winch). Fluktuace významu od jazykové hry k jazykové hře znemožňuje dokonce vůbec stanovení významu jako takového. „Součástí jazykové hry je vždy již také pozice toho, kdo ji zkoumá. Problém významu je sice možno převést na konvencionální základ a takto „vyřešit“, nic se tím však fakticky nezíská: za hranicí konvence platí, že význam je nerozhodnutelný“. Wittgenstein už podrobil sám sebe „dekonstruktivnímu“ čtení, zde navazuje na F. Mauthnera. Ten tvrdí, že „nejnižší formou poznání je poznání v jazyce, vyšší ve smíchu, poslední v kritice jazyka“. „Právě kritika jazyka jakožto odkrývání logokratických vlastností řeči ovšem ukazuje, že jazyk není jazykem logických pravidel, ale konvencí.“ „Celé pozdní Wittgensteinovo dílo... můžeme pojmut jako svého druhu obrovský pokus o osvobození člověka (myšlení, mluvení, jednání)... od logokracie...“

5. Stručná historie filosofie jazyka: C. Lévi-Strauss: „Lidé *utvořili* sami sebe stejně jako rasy svých domácích zvířat, s jediným rozdílem, že tento proces byl méně vědomý či dobrovolný“. „Kdo říká člověk, říká jazyk, a kdo říká jazyk, říká společnost.“ „Pokouší se tedy vnímat složky kulturního chování... z hlediska kontrastivních vztahů, které jsou mezi nimi, takže vytvářejí struktury analogické fonologické struktury jazyka.“ Celou kulturu pojímá tedy jako jeden „gigantický jazyk“. „Jazyk může být zván podmínkou kultury proto, že materiál, z něhož je jazyk vystavěn, je téhož druhu, jako ten, z něhož je vystavěna kultura: logické vztahy, protiklady, korelace a podobně.“ Jeho zkoumání tzv. *přírodního myšlení* oproti našemu „civilizovanému“ odhaluje významné a konstitutivní podobnosti místo rozdílů. „Podkopáváním toho, co Lévi-Strauss nazývá „sterilním empirismem“, tj. pojetím, že „skutečný“ svět obsahuje jednoduchou, nepopíratelnou skutečnost, kterou omezenější „přírodní“ myšlení ve své nevědomosti nebo zatvřelosti nerozeznává, otevírá jeho antropologie dveře takovému pojetí, že každá společnost si tvoří svou *vlastní* skutečnost ve shodě s mentálními a psychologickými principy, určujícími jí formu a funkci, a následně je skrytě promítá na to, co může být tímto reálným světem.“

6. Stručná historie filosofie jazyka: M. Foucault: „Foucault přichází s představou relativně velkého (časově, prostorově i sociokulturně) duchovního útvaru zvaného epistéma, který je faktickým polem možností konkrétních diskursů, diskursivních formací a reálných výpovědí... Epistéma vytyčuje niterně (zevnitř) hranice znakových operací, určuje jak a o čem se v konkrétních diskurzech hovoří (nebo píše).“ A priori je tato epistéma. „V této myšlenkové perspektivě diskurs a epistéma „dělají“ individuum, a to tak, že mu vymezují pole (způsob, téma apod.). Individuum přitom svou individualitu neztrácí, projevuje ji však přísně omezeně: výběrem znakových cest po světě.“ „Člověk... vstupuje do diskursů hnán vůlí k věděni, osvojuje si určitou diskursivní tematiku a tak vlastně upadá do osidel moci.“ Důležité je, že Foucault shledává, že je to pojetí „znaku“, co určuje

charakter dané epistémy. Foucaultova archeologická metoda proto zkoumá právě pojetí „znaku, „významu“ apod. v historii vývoje Západní filosofie a tato „archeologická metoda má vyjevit, jak diskurs... ovládá společnost a řídí produkci kultury...“. Foucault popisuje pojetí „znaku“ jako reprezentace „věci“ jako fázi vývoje „významu“ – pojetí „znaku“ a „významu“ bylo více a pojetí reprezentace dokonce nepatří k nejmodernějším. Problém subjektivity člověka v „období reprezentace“ rozpracovává Foucault následovně: „Vše, co je označováno reprezentací, vyžaduje existenci toho, co označuje. Označuje znak. Ale musí zde být něco, co označuje v poslední instanci, co je takřikajíc „transcendentálně označujícím“ – člověk.“ Člověk jako *autor* textů a výpovědí takto získává transcendentální potvrzení – „zde vystupuje nad text“. „Subjektivita učinila... z lidského vědomí „subjekt veškerého lidského vývoje“ a v zájmu logické koherentnosti a uchování subjektivní identity tento vývoj pojala jako jedno kontinuum.“ Postupně „mělo bytí jen to, co „vzniklo“ znakovou reprezentací.“ (Zde lze pak spatřovat, kterak jazyk způsobuje rozštěp na vědomí a nevědomí, viz dále P. Kugler). Foucault pak hledá to, „co reprezentuje ne-bytí“ a dospívá k závěru, že „nemyšlené lze vyčíst z myšleného“. A to pak nachází v reálném historickém materiálu, např. „v tom, jak lidé doposud chápali šílenství“. Ve své inaugurační řeči mluví o třech systémech „vyloučení“, jež postihují diskurs a těmi „je zákaz slova, dělba na šílenství a vůle po pravdě“. Onomu třetímu systému vyloučení věnuje největší prostor „proto, že právě k němu jsou po staletí strhávány oba zbývající systémy. Je tomu tak proto, že on sám se jich pokouší zmocnit, aby je pozměnil, aby je založil...“ „Člověk/subjekt, který podlehl šílenství, je v diskursu znakové reprezentace vykázán mimo rámec svrchovaně označujícího, vpravdě přestává být člověkem/subjektem a tudíž – není... Uvěznění potvrzuje, že šílenství je chápáno jako ne-rozum, ne-subjekt, ne-člověk... Je to tedy logos reprezentačního diskursu, který říká, co je a co není, co by mělo a nemělo být... O moci diskursu nelze pochybovat...“ „Foucault upozornil, že části diskursů, jejich strukturálně argumentační fragmenty, mohou přežívat svou dobu.“ – A to je reálné „nebezpečí“ i dnešní psychologie, která může zůstat poplatná překonanému konceptu vědomí, subjektivity atd. jako transcendentálně označujícího. „Jazyk v podobě diskursu určité epistémy, jazyk jako archiv výpovědních potencialit je jako živel, jako země, jako vzduch. Člověk je v něm, uvnitř. Ale ne jako operátor, spíše jako předmět manipulace – pakliže chce vědět.“ Jazyk je obrovskou iluzí, jak říká J. Lacan. V jeho „dekonstrukci“ jde o „decentrování jazyka“, neboť „toto dílo otřesu není možné, pokud není změněno samo místo děje západní kultury, totiž její jazyk.“

7. Stručná historie filosofie jazyka: J. Derrida: Vychází z kritiky tzv. *fonocentrismu*, na němž je bezezbytku založena veškerá soudobá Západní metafyzika a tedy i samo vědomí. „Idealita fenoménu (daná jako noematický smysl nezávislý na empirických „podružnostech“ a kontextuálních pozicích subjektivního vědomí) ve své podstatě není „čistá“ – je zpřítomněna hlasem (skutečným nebo vnitřním)... hlas buď je nebo není: pokud je, je přítomen a zpřítomňuje význam či smysl. Toto zpřítomnění činí z ideality přítomný objekt.“ Zpřítomnění hlasem činí jakoukoli i tu „nejčistší“ idealitu možnou a na druhou stranu činí vše „přítomné“. „Hlas je bytí, jež je samo sobě přítomné ve formě univerzálnosti jako vědomí; hlas je vědomí.“ – „Hlas se projevuje jako moc sebevidence vědomí v přítomnosti...“ Brilantní analýza slova *diférance* (samotného klíčového pojmu strukturální lingvistiky) a zavedení neografismu *diférance* mu umožní kritizovat fonocentrismus. Může tak také kritizovat pojetí „znaku“ jako přítomnosti nepřítomného a tedy pojetí reprezentace založené výhradně metafyzikou přítomnosti. Problémy a obtíže „dekonstrukce“, které vedli např. M. Heideggera a částečně i Derridu k rezignaci, ke *Gelassenheit* – „nechat to být“. Jeho pojetí dekonstrukce (*Abbau*) je založeno snahou o odstranění nelegitimního logocentrismu (logokracie). „Slunce logiky (logocentrismu) stojí již tak vysoko, že náš jazyk už nevrhá stín - pravdy.“ Dekonstrukce je pak taková „technika, v níž logocentrismus sám pracuje na svém „odstředění“, a to tak, že v každém psaní a mluvení důsledně odkrývá paradoxy a logiku tak „povyšuje“ na světlo, které svou intenzitou ničí stín pravdy vrhaný znaky.“ Jedním „krokem je projekce logocentrické metafyziky na plátno jiných kultur...“ „Z pojetí *diférance* plyne důležitý závěr - ...prvenství *diférance* před identitou, dialogiky před monologickou, rétoriky před logikou, aforismu před systémem...“ podle Derridy je „každý znak a význam stopou jiného znaku a významu“... „neexistuje ani podstata, ani konečný význam toho, co je řečeno v tomto nebo jakémkoli jiném příběhu, který by mohli vyprávět jiní – poněvadž nikdy nemůže existovat jeden jediný ucelený příběh, ale jediné řada příběhů, které se střetávají a pohrávají si s jinými příběhy naší doby.“ [Vše dosud bylo citováno převážně z Hubík, 1994]

8. Obrat k jazyku v soudobé filosofii shrnutí: postmoderní poukaz k jinému paradigmatu – *sub specie ludis* a *sub specie communi/cati/onis*, intersubjektivní pojetí skutečnosti, nerozhodnutelnost významu o sobě, transcendentálního významu (čehokoli), kritika metafyzického vymezení vědomí a subjektu jako transcendentálně označovaného. To je základ, na kterém budují soudobí pokračovatelé školy C. G. Junga a ze kterého bude veden následující výklad zaměřený na rozličné projekty dekonstrukce. Na ose problematiky vztahu jazyka a nevědomí bude výklad veden k náhledu, kterak je naše *imaginace* vymezována oproti vědomí a kterak jsou do ní zakreslovány mocí jazyka (resp. účastí v diskursu) určité struktury.
9. První typ dekonstrukce: Psychoanalytická dekonstrukce J. Lacana: „*Tuché* je aktuální, bezprostředně prožívaný *střet* se světem... je to bod, v němž se subjekt se světem setkává a zároveň ho uchopuje jako svět se svojí strukturou... Při porozumění světu subjekt užívá znaků (*signifiers*), jež jsou mu dány k dispozici prostřednictvím jazyka, jsou mu k dispozici termíny, jimiž uchopují svět druzí lidé.“ „*Jazyk (langue)* je takový strukturovaný systém označujících znaků (*signifiers*), jenž vytváří symbolický řád, v němž budou všechny věci a celý svět uspořádány... Jazyk předchází vstup každé osoby do světa a je to také objektivní symbolický řád, jenž jako takový uděluje věcem jejich význam, a je tudíž „přednější“ než každé individuum. *Řeč (speech)* je ta část interpersonálního směnného styku, jenž pochází z jazyka a jeho kombinatorické mocnosti, a také tím prostředkem, kterým se mnou druzí sdílejí svoje světy a to, co je na těchto jejich světech významné. Tato komunikace pro mě není transparentní (neboť skrze ni jasně nevidím střet druhých s reálným), ale je pro mě přesto jedinou základnou pro to, abych věděl, jaký svět je.“ Již malé dítě, když chce komunikovat svoje potřeby, musí užívat systému znaků a tento systém postupně přibližovat systému označování druhých (tím že se nakonec naučí jazyku). Naučí se systému znaků, jež řídí prožitek a pocíťování, a tak již nemůže nadále vyjadřovat skutečné pocity, právě protože je donuceno užívat znaků, jež stěží představují tyto pocity. Tím se jednak naučí označovat takové potřeby, které označují druzí, a také uspokojovat je způsoby předepsanými symbolickým řádem. „Subjekt je konstruován jazykem neuvědomovaným způsobem.“ Jako důležitá se v tomto nevědomí jeví „figura nerozpoznání“
- J. Lacan jako jeden z mála našel v jazyce (dokonce v samotné podstatě jazyka) možnost, kterak jazyk využít proti sobě samému – aby sám vypovídal o tom, jak nad námi uplatňuje svoji moc. Obecné poznámky ke vztahu jazyka a nevědomí (S. Freud, C. G. Jung, J. Hillman, P. Kugler). *Foné* v nevědomí (eufemismus, ironie, metafora), např. Max Müller či H. Usener. Evoluce metafory. Metafora v jazyce podle Johnsnona a Lakoffa. Krátce o druhém typu dekonstrukce: Lévi-Straussova, popř. Derridova dekonstrukce: C. Lévi-Strauss srovnával myšlení „přírodních“ a „civilizovaných“ národů a nenašel mezi nimi žádný principiální rozdíl.
10. Další typ dekonstrukce: Foucaultova „archeologická dekonstrukce“: Problém konstrukce minulosti – tzv. kulturní paměti, podle M. Halbwachse a J. Assmanna. Stručné pojednání vztahu orality a skripturality – rozdílnosti v diskurzech. Dále problém: jazyk a mýtus, resp. problém mytického a vědeckého poznání. Diskurs vědy a její vliv na mýtus (navazuje také na již zmíněné od C. Lévi-Strausse). Pojetí mýtu u E. Cassirera, u J. Campbella; speciální část: staroegyptské pojetí vyzařující síly jazyka – *achu*, podle J. Assmanna. S problémem mýtu souvisí bezprostředně problém rituálu (poznámky k rituálu: S. Freud, E. Cassirer, J. Campbell, J. Veselý, J. F. Lyotard). Některé odlišné (tzv. „tradiční“) typy projektů „dekonstrukce“: Krátce o „dekonstrukci“ v buddhistické meditaci (maháprádžňápáramitá, mantrajóga), v renesanční přírodní filosofii (makrokosmická speculatio) a hebrejské kabbale.
11. Symboličnost jazyka v textu-*příběhu*: E. Fromm, P. Ricoeur, P. Kugler. Stručné pojednání polarity obraz – slovo, a dále obrázkového a hláskového písma. Jazyk a sen: roviny interpretace: S. Freud, C. G. Jung, J. Hillman; diskurs a sen (A. Mindell a POP).
12. K otázkám (symbolické) imaginace (dle V. Borecký (1998)): C. G. Jung, G. Bachelard, G. Durand, R. Mucchieli, *mundus imaginabilis* H. Corbina;
13. Bude-li čas, bude student seznámen s některými symbolickými systémy (odlišného diskursu): memfidská, ónská, hermopolská, thébská, Hésiodova, Ovidiova kosmogonie a theogonie, systémy „zádušní“ literatury: Knihy Mrtvých, Kniha o tom, co je v Duatu; specifika *Opus Solis*. Některé příběhy o vzniku řeči a jejich ontologické (resp. světonázorové) kontexty.

Doporučená literatura:

- Alleau, R.: *Hermés a dějiny věd*. Trigon, Praha 1995.
- Alleau, R.: *Aspekty tradiční alchymie*. Merkuryáš, Praha 1992.
- Anzenbacher, A.: *Úvod do filosofie*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1991.
- Assmann, J. (2001). *Kultura a Paměť*. Praha: Prostor.
- Assmann, J. (2002). *Egypt*. Praha: OIKOYMENH.
- Assmann, J. (2003). *Smrt jako fenomén kulturní teorie*. Praha: Vyšehrad.
- Bateson, G. (2000). Mysl a příroda – nezbytná jednotka. On-line: www.vhled.cz.
- Bateson, G. (1979). *Mind and Nature: A Necessary Unity*. New York: Dutton
- Bor, D. Ž. (1990). *Obrazový atlas hermetismu*. Praha: Trigon.
- Bor, D. Ž. (1995). *Napříč říší Královského umění*. Praha: Trigon.
- Bor, D. Ž. (1993). *Abeceda stvoření*. Praha: Trigon.
- Borecký, V. (1998). *K otázkám symbolické imaginace*. Praha: Karolinum.
- Brunner, A. (1996). *Řeč jako počáteční východisko teorie poznání*. Olomouc: Votobia.
- Campbell, J. (2004). *Mýty Západu: Představy o bozích v dějinách civilizace*. Praha: Pragma.
- Campbell, J. (2000). *Tisíc tváří hrdiny*. Praha: Portál.
- Campbell, J. (2000). *Proměny mýtu v čase*. Praha: Portál.
- Campbell, J. (1998). *Mýty*. Praha: Pragma.
- Cassirer, E. (1996a). *Filosofie symbolických forem I*. Praha: OIKOYMENH.
- Cassirer, E. (1996b). *Filosofie symbolických forem II*. Praha: OIKOYMENH.
- Cassirer, E. (1956). *An Essay on Man*. New York: Doubleday and Company.
- Castaneda, C. (1998). *Umění snít*. Praha: Volvox Globator.
- Donnerová, F. (1998). *Bytí ve snění*. Praha: DharmaGaia.
- van Dülmen, R. (2002). *Historická antropologie*. Praha: Dokořán.
- Dunbar, R. (1996). *Grooming, gossip, and the evolution of language*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Eco, U. (2001). *Hledání dokonalého jazyka*. Praha: Lidové noviny.
- Eco, U. (2002). *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha: Mladá fronta.
- Eliade, M. (1997). *Mefisto a androgyn*. Praha: OIKOYMENH.
- Eliade, M. (1995). *Dějiny náboženského myšlení I*. Praha: OIKOYMENH.
- Eliade, M. (1994). *Posvátné a profánní*. Praha: Česká křesťanská akademie.
- Eliade, M. (2000). *Kováři a alchymisté*. Praha: Argo.
- Eliade, M. (2004). *Obrazy a symboly*. Praha: Computer Press.
- Eliade, M. (2004). *Iniciace, rituály, tajné společnosti*. Praha: .
- Fiala, J.: *Biologické základy poznání (H. Maturana)*. Scientia & Philosophia 1: 35-55, 1991.
- Frank, M. (2000). *Co je neostrukturalismus*. Praha: Pastelka.
- von Franz, M. L. (1999). *Mýtus a psychologie*. Praha: Portál.
- von Franz, M. L. (1998). *Psychologický výklad pohádek*. Praha: Portál.
- von Franz, M. L. (2000). *Sen a smrt*. Praha: Portál.
- von Franz, M. L. (2001). *Věštění a synchronicita*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Fromm, E. (1999). *Mýtus, sen a rituál*. Praha: Aurora.
- Fulcanelli. (1996). *Příbytky filosofů I, II*. Praha: Trigon.
- Fulcanelli. (1992). *Tajemství katedrál*. Praha: Trigon.
- Gadamer, H. G. (1999). *Člověk a řeč*. Praha: OIKOYMENH.
- Gibson, J. J. (1968). *Senses Considered as Perceptual Systems*. London: George Allen&Unwin Ltd.
- Graves, R. (1982). *Řecké mýty I a II*. Praha: Odeon.
- Grondin, J. (1997). *Úvod do hermeneutiky*. Praha: OIKOYMENH.
- Grygar, M. (1969). *Pařížské rozhovory o strukturalismu*. Praha: Svoboda.
- Haage, B. D. (2001). *Středověká alchymie*. Praha: Vyšehrad.
- Hawkes, T. (1999). *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host.
- Hawkes, T. (1999). *Strukturalismus a sémiotika*. Brno: Host.
- Heidegger, M. (1993). *Básnický bydlí člověk*. Praha: OIKOYMENH.
- Hillman, J. (1999). *Sny a podsvětí*. Praha: Portál.

- Hillman, J. (1997). *Duše a sebevražda*. Praha: Sagittarius.
- Hillman, J. (1992): *Re-Visioning Psychology*. New York: HarperCollins Publishers.
- Hillman, J. (1992): *We've Had A Hundred Years of Psychotherapy And The World's Getting Worse*. San Francisco: HarperCollins Publishers.
- Hillman, J. (1992): *Blue Fire*. New York: HarperCollins Publishers.
- Hofstetter, R.: *Ludwig Wittgenstein poutník na hranicích jazyka*. in: *Scientia & Philosophia 2/ 1991*.
- Hroch, J. (2000). *Ke vztahu hlubinné hermeneutiky a metodologie humanitních věd*. in: Sborník prací FF brněnské univerzity, 2000.
- Hubík, S. (1994). *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice: Albert.
- Janák, J. (2003). *Staroegyptská kniha mrtvých: kapitola 105*. Brno: L. Marek.
- Jung, C. G. (2003). *Sebrané spisy 9/II: AION*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1996). *Výbor z díla I.: Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1997). *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1999). *Výbor z díla III.: Osobnost a přenos*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (2001). *Výbor z díla IV.: Obraz člověka a obraz Boha*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (1999). *Výbor z díla V.: Snové symboly individuálního procesu*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (2000). *Výbor z díla VI.: Představy spásy v alchymii*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Jung, C. G. (2002). *Paracelsica*. Praha: Vyšehrad.
- Kabelák, F. (1995). *Kabalistické zasvěcení*. Brno: Horus.
- Kant, I.: *Prolegomena*. J. Pelcl, Praha 1916.
- Kerényi, K., Jung, C. G. (1993). *Věda o mytologii*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Kerényi, K. (1996). *Mytologie Řeků I*. Praha: OIKOYMENH.
- Komárek, S. (2001). *Jazyk vědy a polární myšlení*. in: *Vhled, 2, 2001*, www.vhled.cz.
- Komenský, J.A.: *Didaktika*. I.L. Kolber, Praha 1937.
- Kratochvíl, Z., Bouzek, J. (1994). *Od mýtu k logu*. Praha: Herrmann a synové.
- Kratochvíl, Z. (1994). *Filosofie živé přírody*. Praha: Herrmann a synové.
- Kratochvíl, Z. (1995). *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmann a synové.
- Kratochvíl, Z.: *Prolínání světů – středoplatónská filosofie v náboženských proudech pozdní antiky*. Herrmann a synové, Praha 1991.
- Kugler, P. (1993). *The Subject of Dreams*. in: *Dreaming*, June 1993. Vol. 3, No. 2, Plenum Press, New York.
- Lacan, J. (1977). *Écrits: A Selection*. New York: W.W. Norton.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2002). *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host.
- Lévi-Strauss, C. (1993). *Mýtus a význam*. Bratislava: Archa.
- Lévi-Strauss, C. (1996). *Myšlení přírodních národů*. Liberec: Dauphin.
- Lorenz, K., Popper, K. R. (1997). *Budoucnost je otevřená*. Praha: Vyšehrad.
- Luria, A. R. (1976). *O historickém vývoji poznávacích procesů*. Praha: Academia.
- Lytard, J. F. (1995). *Fenomenologie*. Praha: Victoria Publishing.
- Merleau-Ponty, M., Lévi-Strauss, C., Barthes, R. (1994). *Chvála moudrosti*. Bratislava: Archa.
- Lytard, J. F. (1993). *O postmodernismu*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- Mindell, A. (1993). *Snové tělo*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Mindell, A. (1992). *Telo a sny*. Bratislava: Stimul.
- Mindell, A. (1994). *Kóma*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Mindell, A. (1993). *Snové tělo*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Mogenson, G.: *Metafors in Relationship*. The Jung Page, www.cgjung.org.
- Nakonečný, M. (1994). *Smaragdová deska Herma Trismegista*. Praha: Vodnář.
- Nebeská, I. (1992). *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H.
- Neubauer, Z.: *O přírodě a přirozenosti věcí*. Malvern & B. Just, Praha .

- Neubauer, Z. (1997). *Esse obiectivum – esse intentionale*. In: *Scientia & Philosophia* 8: 114 – 160, 1997.
- Neubauer, Z. (2000). Doslov – Smysl a duch. In: Štampach, I. O.: *A nahoře nic...*. Praha: Portál.
- Neubauer, Z. (1992). *Nový Areopág*. Praha: Křesťanská akademie.
- Neubauer, Z. (1994). *Přímluvce postmoderny*. Praha: Hrnčířství a nakladatelství.
- Neubauer, Z. (2001). *Smysl a svět*. Praha: Knihovna ceny nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97.
- Neubauer, Z. (2002). *Golem a další příběhy o kabale, symbolech a podivuhodných setkáních*. Praha: Malvern.
- Neubauer, Z. (2004). *O Sněhurce aneb cesta za smyslem bytí a poznání*. Praha: Malvern.
- Otto, R. (1998). *Posvátno*. Praha: Vyšehrad.
- Potter, J. (1996): *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage publications.
- Ricoeur, P. (2002). *Struktura a hermeneutika*. In: Kyloušek, P. (Ed.): *Znak, struktura, vyprávění – výběr z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host.
- Ricoeur, P. (1993). *Život, pravda, symbol*. Praha: OIKOYMENH.
- Sokol, J. (2000). *Člověk jako osoba*. Praha: Universita Karlova - Institut základů vzdělanosti.
- Sokol, J. (2002). *Filosofická antropologie: Člověk jako osoba*. Praha: Portál.
- Starý, R. (2000). *Cheirón, asklépiovská medicína a jungovská psychologie*. Praha: Sagittarius.
- Starý, R. (1994). *Medúsa v novější době kamenné*. Praha: Prostor.
- Starý, R. (1999). *Filmová hermeneutika*. Sagittarius: Praha.
- Stavěl, J. (1972). *Antická psychologie*. Praha: SPN.
- Stavěl, J. (1972). *Antická psychologie*. Praha: SPN.
- Tart, Ch., T.: *States of Consciousness*. New York 1975.
- Todd, E. (2004). *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.
- Vernant, J.-P. (1995). *Počátky řeckého myšlení*. Praha: OIKOYMENH.
- Vernant, J.-P. (2004). *Hestia a Hermés*. Praha: OIKOYMENH.
- Vernant, J.-P. (2001). *Vesmír, bohové, lidé*. Praha: Paseka.
- Vygotskij, L. S. (1976). *Myšlení a řeč*. Praha: SPN.
- Vygotskij, L. S. (1976). *Vývoj vyšších psychických funkcí*. Praha: SPN.
- Wilhelm, R., Jung, C. G.: *Tajemství Zlatého květu*. Vyšehrad, Praha 1997.
- Wolf, J. et al. (1992). *Člověk ve světě magie*. Praha: Unitaria.